

УДК. 94:323(437)

І.В. ФІЛІПЧУК

ЗДЕНЕК МЛИНАРЖ І ПРОБЛЕМА МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ПЕРІОДУ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»**Філіпчук Ігор Володимирович** – викладач кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

Криза, яку переживала Чехословаччина в 60-х роках ХХст., вимагала від керівництва країни активного пошуку можливих шляхів виходу з ситуації, що склалася. Одним із можливих варіантів подальшого розвитку було проведення демократизації існуючої політичної системи у вигляді, запропонованому З. Млинаржем.

Ключові слова: політична система, командно-адміністративна система, демократизація, Чехословаччина, «Празька весна».

Кризис, который переживала Чехословакия в 60-х годах ХХ в., требовал от руководства страны активного поиска возможных путей выхода из сложившейся ситуации. Одним из возможных вариантов дальнейшего развития было проведение демократизации существующей политической системы в виде, предложенном З.Млынаржем.

Ключевые слова: политическая система, командно-административная система, демократизация, Чехословакия, «Пражская весна».

The crisis experienced by Czechoslovakia in the 60's of XX century, demanded that the country's leadership actively seeking possible ways out of this situation. One of the options for further development was the democratization of existing political system as proposed by Z.Mlynarz.

Key words: political system, command-administrative system, democratization, Czechoslovakia, «Prague spring».

© І.В. Філіпчук, 2012

Постановка проблеми. У 60-х роках ХХ ст. Чехословаччина переживала складний період, який характеризувався значним загостренням кризових явищ як в економічному, так і суспільно-політичному житті країни. Нове керівництво країни, що прийшло до влади на початку 1968 року на чолі з О.Дубчеком, чітко усвідомлювало необхідність рішучих змін. Підготувати проект економічних перетворень було доручено О.Шіку, а підвести юридичну базу і розробити проект необхідних політичних змін для цих реформ мала група на чолі з провідним юристом Зденеком Млинаржем (1930-1997рр.).

Мета дослідження. Показати бачення З.Млинаржа характеру необхідних змін політичної системи Чехословаччини та методів їх впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність і погляди З.Млинаржа та його внесок у розвиток процесу, що отримав назву в історіографії «Празька весна», вивчав у своїх працях ізраїльський дослідник Г.Голан [2, 3].

Кризу політичної системи Чехословаччини в 60-х роках ХХ ст. та роль З.Млинаржа в її розв'язанні розглядає В.В.Кусін [4].

В.В.Кусін у своїй праці «Інтелектуальний потенціал Празької весни» аналізуючи погляди З.Млинаржа, говорить наступне: «З.Млинарж бачив головне завдання чехословацького соціалізму в тому, щоб «захищати від рушійних сил європейської капіталістичної ери (і в багатьох відношеннях навіть європейської докапіталістичної ери, таких як антична спадщина, і, в розумінні цінностей, особливо християнства)», необхідно незалежній особистості знищити приватну власність» [4,

с.101].

Роль З.Млинаржа у процесі реформ періоду «Празької весни» розглядає у своїх працях Г.Скіллінг, канадський експерт з проблем історії Чехословаччини ХХ ст., який активно підтримував антикомуністичний, дисидентський рух у Чехословаччині [11].

Г.Скіллінг, аналізуючи ситуацію, що склалася у керівництві КПЧ, виділяє такі три групи, як енергійні реформатори, помірковані реформатори і консерватори. І, зокрема, Зденіка Млинаржа він відносить до поміркованих реформаторів разом з О.Дубчеком і Ч.Цісаржем [11, с.520].

Постать З.Млинаржа і його погляди на реформу політичної системи Чехословаччини в період «Празької весни» не були належним чином висвітлені в українській та російській славистиці. Отже, є необхідність проведення дослідження ідей З.Млинаржа стосовно реформи політичної системи Чехословаччини і їхнього впливу на подальший розвиток країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. На квітневому 1968 року пленумі ЦК КПЧ З.Млинарж був обраний до секретаріату ЦК КПЧ. Він був призначений відповідальним за розробку проекту реформи політичної системи Чехословаччини [4].

Та ще восени 1966р. було створено комітет при Чехословацькій академії наук з проблеми реформування політичної системи. Для напрацювання матеріалу з цієї проблеми Інститут держави і права, який очолював З.Млинарж, мав провести дослідження на тему «Розвиток політичної системи в соціалістичному суспільстві». Група дослідників виросла з симпозіуму, організованого інститутом

спільно з партійною юридичною комісією в 1965 р., де було заслухано доповідь на тему: «Цивілізація на роздоріжжі», в якій З.Млинарж зазначив: «Ми хочемо сформулювати гіпотезу про розвиток політичної системи, яка була б найкращим засобом надання допомоги в процесі втілення змін в економічній системі, а також... відповідала нашому соціальному розвитку сьогодні» [3, с.174].

Результатом дослідження мали стати пропозиції з таких питань, як виробнича система, вироблення політичного курсу, роль соціального розвитку і соціології, відносини людини і держави, функціонування закону і громадська думка, національне питання і роль партії в соціалістичному суспільстві. Відправною точкою для дослідження стала необхідність аналізу соціальної реальності, інтересів груп та їх конфліктів і запропонувати більш підходящі форми для розвитку суспільства. Комітет мав брати до уваги розвиток інших політичних систем, у тому числі і західних та аспект кризи класичної ліберальної парламентської системи і позитивні аспекти так званого поділу влади і управління функціями плюралістичної системи. Основний інтерес комітету був спрямований на питання гарантії основних демократичних, політичних і громадянських прав [2, с.14; 3, с.175].

Мета дослідження полягала в тому, щоб сформулювати модель «соціалістичної» конституції – попри існування в Чехословаччині «соціалістичної» конституції з 1960 року [2, с.14].

Своє бачення процесу реформування чехословацької політичної системи Зденек Млинарж виклав у низці статей, що були опубліковані в часописі «Rudé právo» в 1968р.

Однією з проблем, що потребувала негайного вирішення у процесі реформування політичної системи, на думку З.Млинаржа, була надмірна концентрація влади в руках однієї людини чи органу. Для правильного вирішення цієї проблеми він вважав за необхідне створити нову, науково обґрунтовану концепцію загального розвитку політичної системи [8].

Недолік чехословацької політичної системи на цьому етапі він бачить у тому, що вона була створена як інструмент для вирішення завдань, що стояли перед країною в лютому 1948р., а саме: встановлення соціалістичного ладу, а також у тому, що система зазнала значного впливу «культу особи» в 50-х роках. Це означає, що політична система була протягом багатьох років спрямована передусім на створення умов для безперешкодного виконання рішень відповідно до директив з центру. За таких умов гасло «участь народу у владі» роками означало перш за все участь у виконанні директив (а не демократичну дискусію в процесі її здійснення), тому і контроль роками означав, перш за все, забезпечення точного виконання директив (а не контроль та перевірку правильності самих директив) [5;8]. Він це пояснює тим, що в головах комуністів був насаджений певний догматичний погляд, що базується на повній рівності між поняттями «соціалістичний» і «командно-директивний» [1].

Політична система створена за такою логікою, на думку Млинаржа, підриває в основі всю атмо-

феру демократичної свободи в політичному житті; вона обов'язково проникає і у внутрішні відносини окремих частин політичної системи, особливо до внутріпартійних відносин [8]. Змінити цю ситуацію, почати самостійно думати і працювати, брати відповідальність за формування та виконання політики партії на основі загальнопартійної програми дій – це одна з базових умов нових методів роботи комуністів [9].

Разом з тим З.Млинарж наголошує на тому, що основна проблема, яка перешкоджає подальшому розвитку суспільства, держави і партії, полягає не в тому, як удосконалити існуючу політичну систему, а в тому, як забезпечити її якісну зміну. Але це зовсім не означає, що необхідно відмовитись від соціалізму. Нова політична система має базуватися на тому, що всі її зв'язки і відносини мають сприяти прояву свободи і демократії в різних потребах і інтересах усіх груп і верств народу в соціалістичному суспільстві тоді, коли приймаються політичні рішення [5;8].

Важливим елементом визначення рівня якості політичної системи З.Млинарж називає місце окремої людини в суспільстві і в політичному житті, тобто особливо правові умови (реальність політичних прав людини, таких як свобода організацій і зібрань, свобода слова та ін.) [8]. Він наголошує на тому, що самостійним політичним суб'єктом може бути не лише суспільство, але й окремі його частини, соціальні групи і, звичайно, кожен громадянин як особистість. Визначення незалежності суб'єктів, різних частин політичної системи і окремих громадян він бачить у розділенні функцій державних й інших органів, а також у відокремленні партії від інститутів, які створені всім суспільством і за діяльність яких має відповідати все суспільство [8].

На його думку, лише визнання незалежності різних частин політичної системи і проведення на цій основі реконструкції базових політичних зв'язків створить правові засади для запобігання концентрації влади. Бо тоді стане можливим, що проти одноосібних рішень виступлять незалежні частини (і окремі люди), які можуть постраждати від цих рішень. Також ці засади необхідно застосувати до всієї політичної системи: до зв'язків між інститутами і до зв'язків між інститутами і суспільством, до зв'язків між політичною і громадською думкою, до зв'язків у процесі вибору людей на політичні посади [8].

Не менш важливою проблемою З.Млинарж також вважає спосіб, у який мають будуватися зв'язки між людиною і політичними інститутами в середині складових частин (суб'єкта) цілої системи. Адже саме на цьому рівні політичної системи виникає проблема небезпеки концентрації влади. Для запобігання цим процесам З.Млинарж рекомендує вжити такі заходи:

По-перше, необхідно забезпечити в середині окремих політичних організацій (в партії, в суспільних організаціях, в представницьких органах держави) можливість меншості висловити свій погляд, підхід чи пропозицію. Необхідно надати гарантії, що втілення рішень більшості не буде

означати придушення меншості, її ліквідації як суб'єкта політичної діяльності [8]. Інакше кажучи, З.Млинарж виступає за впровадження в суспільне і політичне життя реальної демократії. Соціалістична демократія для нього проявляється у зростанні відмінності між «контролем» і «управлінням» [5; 13, с.442].

По-друге, важливим принципом є взаємний контроль та баланс різних частин структури управління в межах кожного компонента політичної системи: держави, партії, громадських організацій [8].

Важливий момент у розвитку політичної системи З.Млинарж також бачить у висвітленні реальної різноманітності суспільної думки у засобах масової інформації, в тому числі деякі екстремістські погляди. Але разом з тим він наголошує на тому, що ненормальною є ситуація, коли ціла мережа інституцій, які мають формувати політичну лінію суспільного руху, займає позицію очікування. А нездатність системи реагувати на інтереси і очікування суспільства є досить небезпечною [7].

З.Млинарж вважає, що існуюча політична система здатна до внутрішнього розвитку, але цьому перешкоджають два основні фактори.

Перш за все, це деякі конкретні люди – окремі керівники, кадри різних частин цієї системи. Така ситуація має як суб'єктивні причини (непридатність чи принципово інший, консервативний погляд), так і об'єктивні: недовіра народу до деяких старих функціонерів (і навіть до зовсім нових) є настільки великою, що при демократичних умовах вже неможливим є те, аби ці люди хотіли активно діяти. Необхідно також звільнити тих, хто себе вважає мало винуватим у сучасних проблемах країни [7; 5].

Другим чинником, який паралізує роботу політичної системи, є досить сильне вживання старих командно-адміністративних та бюрократичних навичок у діяльності кожної частини системи і у відносинах між цими частинами. Різницю між активністю преси і пасивністю ряду інституційних компонентів політичної системи, на думку З.Млинаржа, може пояснити тільки той факт, що журналісти розібралися в цій ситуації більш правдиво, ніж більшість із представників установ [7].

Для З.Млинаржа беззаперечним є те, що головну роль у процесі розвитку суспільства природно відіграє партія. Тому одним із першочергових завдань для нього є публікація програми дій, яка має створити необхідні умови для подальшої демократичної дискусії, для подальшого об'єднання не лише комуністів, але всього суспільства. Йдеться безпосередньо про закон про асоціації, який би створив правові умови для процесу виникнення нових суспільних організацій, про новий закон про ЗМІ (який би скасував попередню цензуру), закон про легалізацію словацьких національних органів на період до прийняття нової конституції, яка має будуватися на принципах федерації, а також про новий виборчий закон [5].

У цьому З.Млинарж також бачить важливу умову для стабілізації і більшої гарантованості демократії. Тому що не можна здійснювати тривалий контроль без нових вибраних органів, що

користуються повною політичною довірою виборців, не можна довго триматись лише на методах впливу суспільної критики в ЗМІ, разом з тим ці засоби і надалі будуть виконувати свою критичну функцію, причому без вказівки, кого критикувати можна, а кого ні. Але головною умовою відповідальності кожного функціонера має бути відповідальність перед органом, який його вибрав, або, що важливо, контроль відповідно до поділу функцій: уряд, парламент, місцеве самоврядування. Інакше обов'язково буде наростати негативна сторона прямого впливу тільки ЗМІ [5].

Для якісного демократичного розвитку політичної системи З.Млинарж вважає необхідним надати можливість участі в політичному процесі безпартійним громадянам (громадяни, які не були членами Комуністичної партії Чехословаччини). Вирішення цієї проблеми він бачить у діяльності Національного фронту, як політичної платформи, яка б не ділила політичні партії на провладні і опозиційні в тому сенсі, що вони виступають проти політичної лінії КПЧ і не зазіхають на владу в державі. В новій, живій діяльності політичних партій Національного фронту він бачив реальний шлях, який зміг би в існуючій політичній системі демократично вирішити проблему відносин комуністів і некомуністів у політиці, водночас вирішуючи і проблему протилежних політичних пропозицій у процесі творення державної політичної лінії, тобто лінії, важливої для всього суспільства. Адже профспілки не можуть замінити політичні партії і навпаки – політичні партії не можуть усунути профспілки від прямого впливу на державну політику, на її творення і виконання. Монополізувати державну владу не може як одна партія, так і коаліція партій, прямий доступ до неї мусять мати всі політичні організації народу [5; 13, с.442].

На думку З.Млинаржа, це означає, що комуністи будуть змушені шукати підтримку своїх ідей та дій не лише суспільних організацій, але й інших партій, а це, в свою чергу, є ознакою суспільної політики (а не адміністративного суспільства), так ґрунтовно забутої. Без цієї засади неможливо, щоб за державну політику і її наслідки несли реально відповідальність, разом із комуністами, всі складові суспільства [5;9].

Недопустимим для З.Млинаржа є також створення ситуації, коли керівництво партії буде у своїй діяльності керуватися лише тим, що говорять комуністи «знизу», хоча це і покаже членам партії, що їх голос почутий, бо завдання керівництва полягає не тільки в тому, щоб відчувати те саме, що і кожен член партії, а в тому, щоб партія могла успішно вийти з важкої ситуації [1].

Особливе місце у процесі формування нової політичної системи Чехословаччини З.Млинарж відводить так званому робітничому питанню. Адже за умов втілення нової системи в життя становище робітників має докорінно змінитися, тому що керівна роль на виробництві не може належати державі і має перейти до трудових колективів. Тим не менше автономія підприємств і засади нової системи ведуть до того, що далеко не завжди існуватиме зацікавленість у повній відповідальності трудового

колективу і в ефективності всього народного господарства. Ефективність господарства буде вимагати необмежених інвестицій, ліквідації неефективних виробництв, переходу людей на інші підприємства. А це, в свою чергу, значно ускладнить життя робітників [6].

Для вирішення проблем робітників на підприємствах необхідно створити ефективні органи, які будуть вирішувати всі проблеми. Інтереси робітників покликані захищати профспілки, і держава має стежити за цим і не допускати ситуації, коли ігноруються інтереси окремих колективів чи людей. Це має бути забезпечено у першу чергу [6].

Необхідно чітко знати, що той, хто насправді має виступати як підприємець, не є капіталістом. Тим соціалістичним підприємцем є не лише суспільство загалом, але і трудовий колектив соціалістичного підприємства. Робітник, трудовий колектив має обов'язково мати, « образно кажучи », багато прав, подібних до тих, що має при капіталістичній акціонер [6].

В таких умовах, зазначає З.Млинарж, робітники отримують потужну зброю – страйк. Проте її використання З.Млинарж вважає неприпустимим, бо розвиток соціалізму може бути забезпечений не вимогами, а лише ефективнішою працею, але, разом з тим, робітники мусять мати засоби впливу [6]. Цю функцію, на думку З.Млинаржа, може виконувати орган, який він умовно називає «керівна або робітнича рада», до складу якої увійдуть вибрані представники трудового колективу що дозволило б трудовим колективам мати вирішальне слово в основних питаннях життя підприємства [6].

Висновки. Отже, заходи по вдосконаленню існуючої політичної системи, запропоновані З.Млинаржом, не мали на меті змінити існуючу систему докорінно. Вони були спрямовані лише на усунення тих грубих тоталітарних пережитків, що процвітали в період сталінізму. Але в майбутньому вони могли і стали фундаментом для радикальніших перетворень, тому і викликали значний опір консерваторів у КПЧ.

ΔЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Diskuse na plenárním zasedání ÚV KSČ: Soderuh Zdeněk Mlynář // Rudé právo. – 1968. – 5 dubna. – S.6
2. Golan G. Reform rule in Czechoslovakia. The Dubček era 1968-1969/ G. Golan. – Cambridge: At the University press, 1973. – 327 p.
3. Golan G. The Czechoslovak reform movement / G. Golan. – Cambridge: At the University press, 1971. – 349 p.
4. Kusin V. The intellectual origins of the Prague spring / V.Kusin. – Cambridge: At the University press, 1971. – 153 p.
5. Mlynář Z. Co dal s naší demokracií? / Z. Mlynář // Rudé právo. – 1968. – 26 března. – S.3
6. Mlynář Z. Co může přinést rozvoj demokracie dělníkům? / Z. Mlynář // Rudé právo. – 1968. – 20 dubna. – S.3
7. Mlynář Z. Dnešní situace a náš politický systém / Z. Mlynář // Rudé právo. – 1968. – 14 března. – S.3
8. Mlynář Z. Naše politická soustava a dělba moci / Z. Mlynář // Rudé právo. – 1968. – 13 února. – S.3
9. Mlynář Z. Nástup strany k nové politice / Z. Mlynář // Rudé právo. – 1968. – 7 dubna. – S.1
10. Plynuv Ústředního Výboru KSČ. Zvolilo předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ // Rudé právo. – 1968. – 5 dubna. – S.1
11. Skilling H. Czechoslovakia's Interrupted Revolution / H.Skilling. – Princeton: Princeton University Press, 1976. – 924 p.
12. Schwartz H. Pragues 200'days. The struggle for democracy in Czechoslovakia / H.Schwartz. – London: Pall Mall press, 1969. – 244 p.
13. Vondrová J. Komunistická strana československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970. díl 9. svazek 1: Pokus o reformu (říjen 1967- květen 1968) / J.Vondrová. – Praha–Brno: Ústav pro soudobé dějiny AVČ. Doplňk, 1999. – 644 s.